

Олексій
МУСТАФІН

СПРАВЖНЯ ІСТОРІЯ
РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ

Харків
«ФОЛІО»
2022

Розділ I

ДОБА ВІДКРИТТІВ. СВІТАНОК НОВОГО ЧАСУ

ВЕЛИКІ ГЕОГРАФІЧНІ ВІДКРИТТЯ І СТВОРЕННЯ ПОРТУГАЛЬСЬКОЇ КОЛОНІАЛЬНОЇ ІМПЕРІЇ

1. **Європейці вирушають у мандри.** Відлік нової доби в історії людства, яку назива-

ють Новим часом, — вчені зазвичай починають з **1492 року** і пов'язують з **Великими географічними відкриттями**. Відкриття кінця XV—початку XVI століття і справді були незвичайними. Тогочасні мандрівники відкривали цілі кон-

Карта світу другої половини XV ст.
(Бібліотека Марціана)

тиненти й океани, невідомі раніше їхнім співвітчизникам, прокладали шляхи довжиною в десятки тисяч кілометрів, зустрічалися з цивілізаціями, які ніколи навіть не здогадувалися про існування одна одної. І все це відбувалося з приголомшливою швидкістю, за життя кількох поколінь — тоді як дослідження Старого Світу, знайомого середньовічному європейцю, мешканцю Азії чи Африки, відбувалося протягом кількох тисячоліть. За лічені роки змінилися не лише уявлення людства про далекі й близькі краї, а й сам світ став іншим: як казали сучасники — більшим і водночас тіснішим.

Великі географічні відкриття, однак, не були наслідком щасливого збігу обставин. Вони були підготовлені всією історією людства. Мандрівники нової доби спиралися на досвід і знання, накопичені попередниками. Далекі подорожі були б неможливими без корисних винаходів середньовіччя — компасу і **астролябії**, точних астрономічних таблиць і надійних географічних карт.

Великі географічні відкриття були підготовлені всією історією людства.

Каракка. Гравюра кінця XV ст.

Нарівні з каравелами наприкінці XV століття європейці почали будувати й великі кораблі, придатні для плавання у відкритому морі, — **караки**. Шукачі нових земель були захищені залізними шоломами та латами і мали вогнепальну зброю — гармати і **рушниці**.

Серед славетних мандрівників стародавнього світу і середньовіччя були вихідці з різних континентів. Великі географічні відкриття здійснювали переважно європейці. Вчені зазвичай пояснюють це тим, що саме європейці були найбільш зацікавлені у прокладанні нових торговельних шляхів. Адже індійські та китайські товари вони тривалий час змушені були купувати за цінами, завищеними арабськи-

Лісабон. Мініатюра
початку XVI ст.
(Музей Кондеш де
Каштру Гімарайш)

ми посередниками, ще й сплачувати величезні мита до єгипетської скарбниці. Європейські ж вироби мешканців Азії майже не цікавили, тому за товари зі Сходу доводилося розраховуватися золотом або сріблом. Дорогоцінних металів на Заході добували дедалі більше, але потреба в них зростала ще швидше. Саме в пошуках золота і почали споряджати великі заморські експедиції. Справа ця була непростою, впоратися з нею могли лише централізовані держави із міцною королівською владою. До того ж саме в централізованих державах з припиненням феодальних усобиць з'явилося чимало «безробітних» шляхтичів, готових за прикладом хрестоносців шукати щастя і багатств на чужині.

Першими, ще в пізньому середньовіччі, на пошуки золота вирушили мешканці найзахіднішої держави Європи — Пор-

тугалії. Омріяні багатства вони знайшли в Африці — на узбережжі **Гвінеї**, звідки з часом почали вивозити й рабів. Відкриті під час мандрівок острови за ве-

Узбережжя Гвінеї і форт Ельміна.
Португальська карта XVI ст.

неційським зразком перетворювали на колонії. Свої відкриття португальці намагалися тримати в таємниці. На їхнє прохання папа римський навіть заборонив найближчим сусідам португальців — іспанцям запливати далі Канарських островів. Але хіба могла зупинити заборона сміливців, що мріяли про нові землі?

2. Христофор Колумб і відкриття Нового Світу. З-поміж тих, хто прагнув доплисти не лише до Африки, але й до Індії та Китаю, був і генуезець **Христофор Колумб**. Тривалий час він жив у Португалії, де заробляв на життя виготовленням карт. Пере-

Христофор Колумб.
Портрет С. Пьомбо
(Метрополітен-музей)

конаний, як і більшість учених того часу, що Земля має вигляд кулі, Колумб запропонував сміливий план: дістатися омріяних земель, подорожуючи не на схід, а на захід — наспростець через океан. Відстань між Європою та Азією Колумб вважав не такою вже далекою, до того ж вірив, що в океані є великі острови, які можна використати для зупинки під час плавання, — він бачив їх на багатьох старовинних картах під назвами **Антилія** і **Бразил**.

Спорядити експедицію до Азії Колумб спочатку запропонував уряду рідної Генуї, але той відмовився. Не зацікавився його планом і португальський король. Колумб писав листи до монархів Франції та Англії, кілька разів домагався прийому у володарів Іспанії — «католицьких королів» Ізабелли і Фердинанда. Врешті Ізабелла зглянулася на дивакуватого генуезця, дала дозвіл на мандрівку і навіть погодилася призначити його віце-королем усіх відкритих земель. Але гроші для експедиції її майбутній керівник змушений був збирати самотужки.

Спорядити експедицію до Азії Колумб спочатку запропонував уряду рідної Генуї, але той відмовився.

У серпні 1492 року три кораблі під командуванням Колумба нарешті вирушили на захід. Найбільшим з них — каракою «**Санта-Марія**» — керував він сам. Але розрахунки не виправдалися. Жодних островів посеред океану мандрівники не зустріли. Моряки, які раніше ніколи так довго не бачили суходолу, були налякані й обурювалися «зрадливим» капітаном. Колумб остерігався заколоту і навіть вів два щоденники подорожі: один справжній, другий — «підправлений», який міг трохи заспокоїти бунтівливу команду. Лише на 33-й день плавання — **12 жовтня** — мандрівники нарешті побачили землю. На radoщах Колумб дав відкритому ним острову ім'я

Колумб до кінця життя вірив, що досяг Індії.

Сан-Сальвадор (тобто «*Святий Спаситель*»). Він був упевнений, що опинився в Азії, і називав місцевих мешканців індіанцями — тим більше, що справжніх індіанців ніхто з учасників його експедиції до цього не бачив. Один за одним Колумб відкрив десятки островів, найбільшими з яких були **Куба** (сам Колумб вважав її не островом, а частиною материка) та **Гаїті**. Згодом усі вони дістали назву Антильських — на честь так і не знайденої легендарної землі.

Колумб до кінця життя вірив, що досяг Індії. Проте інші море-

Колумб у Новому Світі. Гравюра XVI ст.

плавці вже невдовзі зрозуміли, що відкриті землі були аж ніяк не Азією, а новим, раніше не відомим континентом, який почали називати **Новим Світом**.

3. Європейські монархи «ділять» Землю між собою. Португальський король, дізнавшись про повернення Колумба, одразу оголосив, що досліджені ним землі мають належати Португалії. Але папою римським у цей час був уже іспанець **Александр VI Борджіа**, тож він поквапився оголосити території на захід від Азорських островів володіннями

Договір 1494 року між Португалією і Іспанією про «поділ Світу»
(Національна бібліотека в Лісабоні)

своїх співвітчизників. Португальцям довелося піти на переговори і врешті-решт укласти з Іспанією особливий договір. Усю Землю просто «поділили» навпіл — так, щоб лінія розподілу проходила трохи західніше від раніше проведеної папою і залишила землі, відкриті Колумбом, іспанцям, а території на схід від лінії — португальцям.

Однак інші європейські монархи не поспішали визнавати ці домовленості. Вже за кілька років з дозволу англійського короля до Нового Світу вирушила експедиція на чолі з венеційцем **Джованні Каботом**, який дістався острова Ньюфаундленд і сусіднього материка, оголосивши їх англійськими володіннями. Корабель для подорожі надав Каботу купець **Річард Америк**. Деякі дослідники впевнені, що саме тому Новий Світ із часом стали йменувати **Америккою** (за іншою, поширенішою версією, Америка своєю назвою зобов'язана фінансисту і мореплавцю **Америго Веспуччі**).

4. Португальці в Азії. Поки іспанці та англійці намагалися дістатися Індії і Китаю західним шляхом, португальці наполегливо просувалися на схід. У **липні 1497 року** з Лісабона відпливла флотилія з чотирьох кораблів під командуванням **Васко да Гама**.

Оминувши південь Африки, вже через півроку вона увійшла до Індійського океану. Мусульманські купці одразу побачили в португальцях небезпечних суперників і намовляли місцевих правителів проти прибульців. Однак да Гама виявився вправним дипломатом, використав суперництво між володарями на свою користь і знайшов не лише надійний прихисток для своїх кораблів, але й досвідченого радника, який привів флотилію найкоротшим шляхом до Індії. Це сталося у **травні 1498 року**.

Повернення до Португалії було важким, але на батьківщині

Васко да Гама. Портрет Г. Лопеша
(Національний музей стародавнього
мистецтва у Лісабоні)

Карака «Метью» —
корабель Кабота
(сучасна
реконструкція)

да Гаму зустріли як справжнього героя. Плавання до Індії, до того ж, принесло чималий зиск. Від продажу перцю, привезеного мандрівниками до Європи, отримали грошей у 60 разів більше, аніж було витрачено на експедицію.

Уже наступного року з Лісабона вирушила нова флотилія — тепер із тринадцяти кораблів. Діставшись східного узбережжя Південної Америки, її командувач оголосив його пор-

тугальським володінням — це була майбутня **Бразилія**. Звідти флотилія попрямувала на схід. Щоправда, цього разу португальці вже не так прокладали нові шляхи, як намагалися прибрати до рук торгівлю в Індійському океані. З деякими місцевими володарями вони домовилися, а з усіма іншими поводили себе, як справжні розбійники — захоплювали і знищували кораблі мусульманських купців, обстрілювали та грабували заможні прибережні міста, і всюди засновували власні торговельні факторії. Занепокоєні індійські володарі звернулися по допомогу до єгипетського султана, який і сам був незадоволений появою європейців на сході. Проте у вирішальній битві з об'єднаним флотом мусульманських правителів біля **Діу** португальці здобули блискучу перемогу.

Відтоді переможці майже неподільно панували на морських торговельних шляхах, що з'єднували Індію з Африкою та Аравією. Португальський король навіть мріяв про завоювання Єгипту і «повернення» Святої землі, але для війни на суходолі сил у нього не було. Тому португальці зазвичай захоплювали лише окремі міста або ж острови біля узбережжя, які за кілька років перетворювали на потужні фортеці.

Португальська флотилія 1500 року.
Малюнок XVI ст.
(Академія наук Португалії)

З М І С Т

Розділ I ДОБА ВІДКРИТТІВ. СВІТАНОК НОВОГО ЧАСУ

Великі географічні відкриття і створення Португальської колоніальної імперії	5
Італійські війни і Високе Відродження	13
Карл V і Франциск I. Народження абсолютних монархій	28
Реформація в Німеччині і в Північній Європі	36
У пошуках істини. Церкви, наука і мистецтво	46
Османська імперія за часів найвищого піднесення	60
Американські скарби і європейський капіталізм	69
Держава Філіппа II і Нідерландська революція	83
Тюдорівська Англія	97
Франція у вирі релігійних війн	109
Утворення Речі Посполитої	118
Росія за царювання Івана IV	130
Становлення Імперії Великих Моголів	137
Японія на початку нового часу	144

Розділ II «БАРОКОВЕ СТОЛІТТЯ». АБСОЛЮТНІ МОНАРХІЇ І ПРОТЕСТАНТСЬКІ РЕСПУБЛІКИ

На чолі світового поступу: європейська наука на межі століть	154
«Дзеркала людського життя»: газети, література і мистецтво бароко ...	165
Республіка Сполучених Провінцій і її колоніальна імперія	178
Московська Смута і піднесення Швеції	190

Франція і Німеччина на початку XVII століття. Тридцятирічна війна. ...	198
Абсолютна монархія Людовіка XIV	209
Шотландська і англійська революції	219
Англо-голландське суперництво. Протекторат Кромвеля і Реставрація Стюартів.....	230
Вільгельм III: від «Лихого року» до «славної революції».....	241
Хмельниччина і «Потоп».....	249
Російська держава за правління перших Романових	258
Османська імперія: від «Жіночого султанату» до Карловицького миру	266
Персія і Індія у XVII столітті. Занепад португальської «Імперії прянощів».....	274
Сьогунат Токугава в Японії. Маньчжурське завоювання Китаю.....	286

Розділ III ДОБА ПРОСВІТНИЦТВА. СУТІНКИ «СТАРОГО ПОРЯДКУ»

Народження Великої Британії. Англійське Просвітництво	296
«Галантна доба». Шведська революція і Французьке Просвітництво ...	319
«Освічений абсолютизм». Східна Європа в середині XVIII століття	330
Загострення колоніального суперництва. Семирічна війна.....	342
Німецьке Просвітництво. «Поліцейські держави» Катерини II та Йосифа II	356
Португалія, Іспанія та їхні колонії у XVIII столітті.....	372
Американське Просвітництво.	
Утворення Сполучених Штатів Америки	385
Початок індустріальної ери.....	400